

ĐURO BASLER

ISTOČNI ZID GRADA BLAGAJA NA BUNI (arheološka skica)

Grad Blagaj na Buni, stara Bona, spominje se u povijesnim izvorima onim redom koji se može smatrati šablonom za prilike na sjeverozapadnom Balkanu. Prvi put ga, naime, opisuje car Konstantin Porfirogenet 948. godine i time ga uvrštava među najstarije poznate utvrde srednjeg vijeka. Slijedeće vijesti su u velikom zakašnjenju: one potječu iz prve polovine XV stoljeća kada u gradu i oko njega rezidiraju Hranići, a zatim Kosače. Time, dakako, nije rečeno da je on pet anonimnih stoljeća između tih datuma bio rušen i nenastanjen. Humski knezovi XII i XIII stoljeća borave u Blagaju, što znači da održavaju postojeće zidove kako su to dozvoljavale prilike tadašnjeg vremena. Teško je reći koji od brojnih danas vidljivih popravaka na zidovima potječe upravo iz toga vremena.

Blagajski suburbium je u XVI stoljeću gradskog tipa, snažniji i važniji od nedalekog gradića uz viseći most preko Neretve, na mjestu koje se zbog toga prozvalo Mostar. Taj gradić će, naime, dobiti na važnosti tek nakon podizanja kamene ćuprije mimara Hajrudina 1566. godine.

Budući da danas stoji kao ogoljela ruševina, Blagaj je prava arheološka riznica. Čvrsto građen već od prvoga dana, a često popravljan i uzorno održavan, stoji kao svjedok vrlo duge povijesti Zahumlja — zemlje koju zbog ambicije jednog feudalca i njegovih podanika bolje poznamo pod imenom »hercegova zemlja«, Hercegovina.

Brojni ulomci antičkih tegula i imbreksa, što prekrivaju padine brijege oko grada sve do podnožja, govore nedvosmisleno

o vremenu kada su, u IV stoljeću, bili udareni njegovi temelji. Masu mu čine zidovi i tornjevi koji zatvaraju nepravilan prostor približno na oblik segmenta kruga, čija je sferična strana okrenuta prema sedlu brijega. Zidovi su na tom mjestu bili pojačani sa tri isturena, uska i visoka tornja, a na oba kraja nalazio se još po jedan toranj, no ne mnogo viši od zidova. Ti bočni tornjevi su onemogućavali pristup neprijatelju do slabije utvrđenih dijelova građevine poviše litica na kojima se grad nalazio.

Zidovi prve faze izvedeni su od grubo lomljenog kamena složenog u vodoravne slojeve od približno 20 cm visine. Na sličan način podignuta je oko 300. godine nove ere utvrđena palača Monagorjelo u Čapljini, a nešto kasnije i najstariji dijelovi grada Stoca.

Istočno pročelje Blagaja, ono prema pristupnoj strani, izvedeno je slično zidovima kojima je car Aurelijan sedamdesetih godina III stoljeća dao ograditi Rim. To je zapravo najpoznatiji primjer sistema karakterističnog za kasnoantičku fortifikacionu arhitekturu. Što se tlocrta tiče, na Blagaju se nije mogao razviti sistem pravilnog četverokuta, kao što je slučaj na Mogorjelu, nego je, slično Stocu, prilagođen mjestu pa je samo na ravnom dijelu terena razvijen tip zidina s isturenim tornjevima. Tu najstariju građevinu ne bismo mogli datirati kasnije od IV stoljeća, možda bliže njegovoj sredini ili drugoj polovini.

Blagaj se od 490. godine nalazi u graničnom području između države Istočnih Gota i Istočnorimskog Carstva, no nije poznato kome je pripadao. U sarsenteronsku biskupiju, što je osniva Sabor u Saloni 533. godine, spada nekoliko starih municipija, od kojih je jedino Dilluntum moguće ubicirati u područje Stoca, dok drugi, tako Stantinum, Potuaticum, Beuzavaticum i Novae per Rasticiarium, nisu identificirani na terenu, pa ni sam biskupijski centar koji je mogao biti u dolini Neretve: u Zitomisliću, Kosoru na Buni ili na Cimu u Mostaru. Sarsenterum pripada salonitanskoj metropoliji, a nalazi se nedaleko od Narone, u sklopu Istočnogotske Države. Ukoliko se vlast Gota protezala nešto dalje, u brda, onda je i Blagaj mogao pripadati njima, pa se tim lakše mogu datirati velike popravke na njegovim zidovima tek u vrijeme nakon »oslobođenja« provincije u doba Justinijana I.

Nakon rekonkviste zapadnog dijela Rimskog Carstva u vrijeme gotskog rata (535—555) Blagaj je djelimično stajao kao ruševina, pa su preko zdravih ili tek malo narušenih zidova podignuti novi u tehnici inverzno koso položenog kamena u redovima od po 20 do 25 cm visine. Ta tehnika zidanja, poznata u terminološkom rječniku antike kao *opus spicatum*, karakteristična je za doba Justinijana I (527—565) koji već u prvim godinama spomenutog rata postaje gospodar velikog dijela provincije Dalmacije. Mogućnosti za datiranje te građevinske faze na Blagaju mogu se zato stegnuti na vrijeme između 535. i 600. godine, što je krajnji termin jer pod konac VI stoljeća zamire vlast Istočnorimskog,

odnosno tada već Bizantskog Carstva u ovim krajevima. Slaveni su Naronu razorili oko 621. godne.

Popravci u VI stoljeću osobito su vidljivi na srednjem tornju istočnog pročelja koji je tada bio više od polovice razoren.

Osim toga se i zdravi zidovi na bokovima grada dograđuju za 1 do 3 metra u visinu, što je znak da je pritisak neprijatelja postao žešći, a ratna tehnika savršenija.

Iz rasprava na salonitanskim saborima 530. i 533. godine vidljivo je da su privredne prilike u Istočnogotskoj Državi bile vrlo slabe. Dobri vojnici Goti nisu bili sposobni upravljači državom, pa je manje vjerojatno da bi popravci na Blagaju mogli biti vršeni prije 535. godine. Uostalom, građane Blagaja je i nakon »oslobođenja« pritisnuo novi problem: horde Avara i Slavena počele su već tada polako preplavljivati i pljačkati carsko zemljište, što je i bilo razlogom da se zidovi grada pojačaju.

Dio popravaka na Blagaju moguće je okvirno datirati u srednji vijek bez osobite mogućnosti distinkcije po epohama. Jedno je sigurno: on je 948. godine vrijedan spomena, pa je tako dospio u opis Bizantskog Carstva, što znači da postoji i da predstavlja sigurnosni ili ekonomski faktor u tom dijelu države. Vrstu i obim zahvata od VII do XV stoljeća nije, osim toga, moguće odrediti zbog popravaka koji su vršeni na gradu u kasnije doba, sve do XIX stoljeća, jer su svi ti radovi izvođeni u tehnici *opus incertum*. S obzirom da je Blagaj u XVI stoljeću izgubio značaj na račun Mostara, održavanje zidova bilo je prepušteno lokalnim dunderima, a oni su radili i gradili onako kako su najbolje umjeli.

U nepoznato vrijeme, možda u XVIII ili na početku XIX stoljeća, u srednjem tornju eksplodirala je veća količina baruta, pa je njegov vanjski i unutrašnji, istočni i zapadni zid naprosto raznesen. Veliki blok kompaktne mase zida i danas još stoji na zavravanku ispred grada kao dokumenat o silini razaranja. Popravak oštećenih zidova izveden je nemarno i nevrješto, tako da je tek prividno vraćen zidu stari izgled.

Posljednji zahvati na zidovima Blagaja izvedeni su 1910. godine i bili su zaštitnog karaktera. Kustosi Zemaljskog muzeja, koji su tada bili i čuvari spomenika kulture na terenu, bili su 1908—1912. zauzeti podizanjem novih zgrada svoje ustanove i postavljanjem izložbi, pa se nisu mogli posvetiti arheološkom istraživanju terena. Zbog toga su novac iz redovnih dotacija za taj rad upotrijebili za konzervaciju starog grada Doboja, Maglaja, Tešnja i Blagaja. Ti poslovi su bili povjereni Vejsilu Čurčiću. Na unutrašnjem dijelu istočnog zida Blagaja izvršeni su tada manji zahvati oko vrata u sjevernom tornju, a vjerojatno je izgrađen i veliki potpornjak uz ostatak zida južnog tornja.

Zanimljivo bi bilo pitanje u kolikoj mjeri je grad Blagaj za svoga postojanja prilagođavao izgled vremenu i običajima. Čini se da su te promjene bile minimalne: prvobitna građa bila mu je po

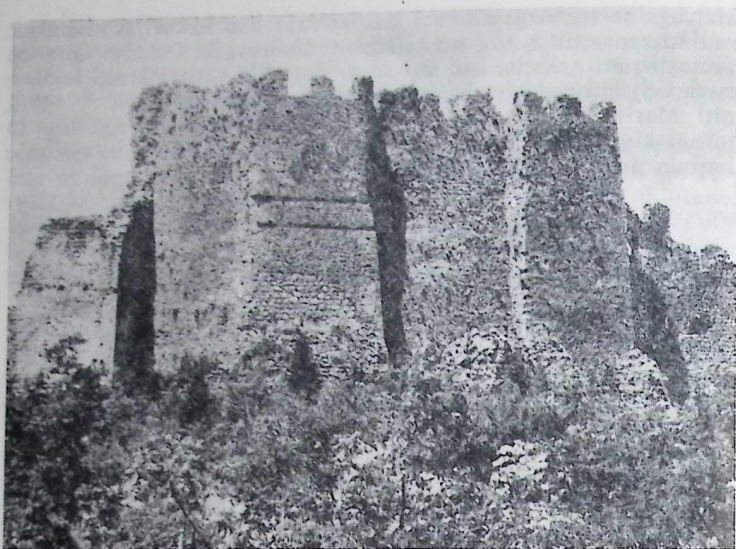
svojoj konstituciji čvrsta i masivna, a oblikom odgovarala defanzivnoj svrsi, pa su potrebe za preinakama bile gotovo nepotrebne. To je i bio razlog da su temelji ostali za sve vrijeme isti, pa je tek plašt zidova održavan, a mjesta koja je zub vremena nagrizao plombirana su novom masom.

Veliki polukružni otvori visoko na unutrašnjem zidu tornjeva čini se da su postojali već i u prvobitnoj građevini. Služili su, vjerojatno, za unošenje ratnih sprava, korištenih u svrhu odbrane. Ti otvori su zadržani za vrijeme pregradnji u VI stoljeću. Isti sistem otvora naslijedila je iz kasne antike i bizantska fortifikaciona arhitektura, pa ga i zadržala sve do kasnog srednjeg vijeka.

Uski, mali otvor u sjevernom tornju naknadno je zazidan, možda već u doba prve pregradnje u doba Justinijana I. U VI stoljeću većina zidova je povišena, ali je gabarit zdanja ostao u biti nepromijenjen. Nije moguće ustanoviti da li su dogradnje vršene na tornjevima koji su već u VI stoljeću bili primjerno visoki. U srednjem vijeku donji dijelovi zidova jedva nose teret vremenom znatno povećane mase, a nije isključeno da su u nedostatku njege gornji dijelovi tornjeva obrušeni, pa su novi prsobrani postavljeni nešto niže od onih iz vremena antike. Sve do izuma topova u osmoj deceniji XIV stoljeća ofanzivno oružje bilo je slabo, pa je i postojeća visina tornjeva bila dovoljna za svoju svrhu. Nakon tog tehnološkog prijeloma, dakle pod konac XIV i u XV stoljeću, na Blagaju su izvršena velika pojačanja zidova — tolika da je danas gotovo nemoguće doći do prvobitnog lica kurtina. One se podebljavaju s vanjske strane prizidama koje su u prizemnom dijelu vrlo debele, pa se prema vrhu suzuju, što umanjuje mogućnost rušenja izazvanog udarcima topovskih kugli. Ispred grada se, na daljini od desetak metara podiže zid, tako da međuprostor izgleda kao rov, cvinger. Tornjevi su još u IV stoljeću bili poduprti niskim kosim kontraforima koji su se i do danas sačuvali. Oni su onemogućavali približavanje neprijatelja zidovima.

Na vanjskom licu grada ne vide se tragovi nekog većeg razaranja, izuzev već spomenutog rascjepa srednjeg tornja uslijed eksplozije baruta. Herceg Stjepan Kosača je sretno izbjegao iskušenju da bi gradom prkosio protivniku; on je radije sa svojim legendarnim blagom pravovremeno i bez borbe napustio ovaj kraj 1466. godine. U toku borbi za likvidaciju vlasti Kosača u Hercegovini, a koja je trajala do 1482. godine, Blagaj je zapao u vakuum strateških interesa. U ratnom poprištu našli su se tada Počitelj i Drijeva, kasnije Gabela, pa Ljubuški i Stolac. Grad od tada drijema s malom posadom kao hondavenkjarov, carski, zapravo ničiji posjed, kao tiha rezerva za slučaj nekog sukoba koji nikada nije izbio niti se proširio sa drugih strana pa se o njega slučajno okrznuo. Suviše blizu bio je miroljubivi Dubrovnik, a suviše daleko ratoborni Mleci i Habsburgovci. O starim gospodarima ostala je u narodu vrlo živa i — za veliko čudo — sasvim realna tradicija.

Hercega se trezveni potomci živo sjećaju kao historijske ličnosti; oni su zapamtili i njegovu selidbu u Dubrovnik. On nije opreden fantastičnim pričama kao što se to dogodilo »crnoj kraljici« Barbari Celjskoj, udovici kralja Žigmunda Luksemburškog († 1451), niti Mariji Tereziji Habsburškoj († 1780), koje su, zajedno sa bizantskim carem Emanuelom Komnenom († 1180), u sjećanju naroda pretvorene u mitološka bića.

Sl. 1. Istočni zid Blagaja na Buni, vanjski izgled (foto Č. Rajić)

Sl. 2. Istočni izgled Blagaja na Buni, unutrašnji izgled (foto Č. Rajić)